

ВСТУП

Актуальність та доцільність дослідження. Україна знаходиться на етапі докорінних змін соціально-економічних відносин в організації життєдіяльності країни. Основні інституції країни мусять відповідати цим змінам, сприяти трансформаційним процесам, адаптуватися. Серед них університетська освіта є особливою, оскільки впливає не стільки на соціально-економічні процеси перетворення сьогодення, а передусім впливає та забезпечує майбуття. При цьому підсистема університетської освіти як складова загальної державно-громадської системи теж перетворюється.

Як вказує В.Г. Кремень, університетська освіта забезпечує майбуття шляхом формування нового покоління професіоналів або, іншими словами, виробляє високоякісний людський (освіта, здоров'я) та соціальний (культура, загальні цінності, сильне громадянське суспільство) капітал [221, с. 17]. Власне, саме людський капітал і є основним ресурсом, який, на глибоке переконання І.А. Зязюна, здатний забезпечити розвиток країни у постіндустріальну, інформаційну епоху.

Таким чином, дослідження проблеми розвитку університетської системи освіти в сучасних умовах має пріоритетне значення, відноситься до фундаментальних основ у забезпеченні розвитку соціально-економічної системи суспільства [148, с. 148-149].

Значущість наукової проблеми. Університетська освіта утворює такий осередок освіти, науки та культури у суспільстві, де не тільки відбувається передача знань, умінь та навичок молодому поколінню, формується світогляд, поведінка, але й закладається власне доля кожного випускника та майбутнього суспільства.

Значущість наукової проблеми розвитку університетської системи освіти України визначається суттю педагогічної системи, перед якою ставиться завдання якнайширше залучати молоде покоління до добродійності та обережного ставлення як до себе, так і до довкілля з метою його збереження, дотримання балансу, рівноваги, гармонійного розвитку суспільства, наступного покоління та його майбуття.

С.У. Гончаренко зазначає, що обґрунтування і значення розв'язання проблеми має містити три складові: соціально-педагогічне значення наукової проблеми, стан її

дослідження та потреби практики. Отже, розглянемо, по-перше, соціально-педагогічне значення проблеми. Підкреслимо, що “за означенням, прийнятим ХХ сесією генеральної конференції ЮНЕСКО, під освітою розуміється процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання” [98, с. 241].

О.В. Глузман наводить визначення поняття “університетська освіта” як підготовку в університетах наукових і педагогічних кадрів для науково-дослідних та проектно-конструкторських установ, промисловості й сільського господарства, вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, загальноосвітніх шкіл. Під терміном “університетська освіта” розуміється також сукупність суспільних, педагогічних і спеціальних знань та навичок, що дозволяють випускникам університету вести науково-дослідну роботу або педагогічну роботу у відповідності з отриманою спеціальністю. Різниця між університетською та педагогічною освітою у тому, що студенти університетів отримують у більшому обсязі наукову підготовку, студенти педуніверситетів – педагогічну [93, с. 16-17; 371, с. 354-379].

С.У. Гончаренко зазначає, що принциповою особливістю університетської освіти є її фундаментальність, навчання студентів на рівні переднього краю розвитку наук та органічне поєднання навчання з фундаментальними дослідженнями. На нашу думку, також принципово змінюється і характер навчання. Тобто університетська освіта як навчальний процес набуває все виразніших рис дослідження явища чи об’єкта, що передбачає: пошук чи здобуття інформації, вибір з необмеженого інформаційно-комунікативного простору; аналіз та узагальнення у вигляді моделей в тій чи іншій формі. Все це є моделюванням. Ми переконані, що навчання отримує інноваційний зміст саме тоді, коли здобуває виразні риси моделювання.

Ми підтримуємо висновок, що робить Н.С. Ладижець: “...Університетська освіта може розглядатися як провідний чинник у реалізації інтегративних зусиль націй, що здійснюють зорієнтований вплив на формування тенденцій світового розвитку” [92, с. 38; 241, с. 145].

Університетська система освіти має бути інноваційного типу, як система з університетом та установами науки, культури, місцевого самоврядування, спорту,

загальноосвітніми школами, банками, фірмами, які об'єднані для сумісного досягнення суспільно значимої мети з урахуванням соціально-економічної нерівномірності регіонів та утворюють мережу здобуття, ефективного доступу до навчання, розповсюдження та поєднання новітнього знання та досвіду, культури. Тобто відроджуються традиції Києво-Могилянської академії (КМА) розповсюдженням ідей серед населення шляхом об'єднання суспільства навколо центрів високого рівня освіти як у столиці, так і у регіонах [287].

Університетська система з університетом та об'єднанням установ і організацій у регіонах урізноманітнює сферу освітніх послуг країни, підвищує її конкурентоспроможність на світовому ринку освітніх послуг.

По-друге, стан дослідження проблеми розвитку університетської системи освіти проведено в соціальному, економічному, організаційно-педагогічному аспектах у їх неподільній єдності, взаємозбагаченні та синергетичному взаємодоповненні.

Якщо наукові дослідження з соціології та екології, валеології та соціальної психології, економіки та політології можуть сприяти ходу соціально-економічних реформ в Україні, то сучасні наукові дослідження з педагогіки дозволяють створити передумови для їх успішного здійснення. Консенсус досягається тоді, коли всі учасники процесу соціально-економічних реформ, а це усі прошарки та покоління у суспільстві, готові діяти у відповідності до вимог реальної ситуації, маючи можливість вільного вибору серед альтернативних варіантів, та вбачати в обраних спільних діях найбільш вигідний варіант задоволення власних інтересів, забезпечення власних пріоритетів, поважаючи та враховуючи право інших на відповідальний вільний вибір. Вибір шляхом партнерства, а не за рахунок інших.

Л.С. Нечепоренко доводить, що тільки на межі різних наукових знань можна знайти сучасні відповіді та рішення проблем про умови розв'язання конфліктів людини з довкіллям, суспільства з природою [343, с. 47; 344], про спосіб життя, уміння і навички діяти за законами злагоди та гармонії [209].

Значущість вирішення наукової проблеми розвитку системи університетської освіти України ми пов'язуємо із значущістю формування, виховання нового рівня

світогляду вільної людини, про необхідність якої висловлюється В.С. Лутай [256, с. 5]. На думку К.А. Гельвеція (1715-1771) [333, с. 452-458] “виховання може все” [88]. Тобто освічена та вихована людина може все, а сам процес виховання, як формулює Л.С. Нечепоренко, є феноменом вічності [343, с. 11]. Не зможемо ми виховати нову людину, яка здатна діяти у гармонії з природним і соціальним середовищем, не зможе існувати цивілізація, неминуча глобальна криза, про що постійно нагадував М.М. Моїсеєв [328].

Надзвичайної актуальності проблема сталого розвитку університетської освіти набуває у контексті Болонського процесу, оскільки порушує питання адаптації вітчизняної вищої освіти до загальноєвропейського освітньо-науково-культурного простору при збереженні та розвитку здобутків та пріоритетів національної системи освіти. Зважена соціальна політика відповідає основним цілям соціально-економічного і культурного розвитку суспільства: підвищення життєвого рівня, забезпечення захисту громадянських прав і розширення індивідуальних свобод особистості.

Загально визнаними є першочергове значення освіти для розвитку демократичних суспільств та „магістральна роль університетів у розвитку європейського культурного виміру”. Україна як учасниця Болонської угоди з метою зміцнення європейської системи вищої освіти бере на себе певні зобов’язання. В аспекті досягнення цілей сталого розвитку надзвичайно важливим є подальший розвиток незалежності та автономії університетів. “Без демократизації життя в університеті не буде демократії в суспільстві!”¹

Підстави та вихідні дані для розробки теми. Стан та перспективи соціально-економічного й політичного розвитку України, сучасних багатовимірних взаємин суспільства й природи, стосунків між людьми у сім’ї, колективі, націями, народами, континентами, партіями – все свідчить про взаємозалежність. Тобто зміни в одній системі негайно викликають ланцюгову реакцію перетворень у сусідніх системах.

Феномени цілісності Всесвіту та взаємозалежності зумовлюють потребу у новій людині, як університетській людині. Потрібні універсали, всебічно та гармонійно виховані та освічені особистості, які вміють гармонізувати свої дії з довкіллям. В

цьому і є об'єктивні причини утворення нових університетів та реорганізації інститутів України в університети, на базі яких слід розвивати університетську освіту, що слугуватиме підставою для наукових досліджень.

У розвинутих країнах принципово змінюється процес накопичення багатства. Багатство накопичується перш за все у знаннях, в освіті, в підготовці соціально розвинутої, компетентної людини, тобто у людському капіталі.

За останні два десятиліття складова робітників, які зайняті у сфері матеріального виробництва, значно знизилась. Проведений В.К. Федорченком аналіз свідчить, що від половини до двох третин економічно активного населення зараз зайнято у сфері надання послуг [503, с. 206-209]. Значна частина “білих комірців” сконцентрована зараз у сфері збору, збереження та переробки інформації, у науці та освіті. Все більшу вагу набувають супервисококваліфіковані високооплачувані фахівці як у високотехнологічному та наукоємкому виробництві, так і в управлінні, науці та освіті. Це так звані “золоті комірці”.

Тобто потрібні такі моделі розвитку університетської системи освіти, які дозволять створити відповідну організацію її саморозвитку, нададуть рис адаптивності, гнучкості, динамізму, забезпечать перехід до стратегії “запобігання можливого збитку” замість “ліквідації катастроф” як природних, так і соціальних систем, докільля, що актуалізує екологічний аспект проблеми. Зазначений перехід супроводжується очікуванням значного росту витрат на цілі такої організації освіти. Тому постає питання про обмеження умов реалізації моделей розвитку.

Вихідними даними для розробки теми, визначальним положенням наукового дослідження є також “принцип кормчого”, який сформулював польський вчений Броніслав Трентовський (1808-1869) [98, с. 334], послідовник Г.Ф. Гегеля (1770-1831) [98, с. 64]. Суть принципу полягає в тому, що керівник у своїх діях повинен діяти як кормчий. Він не повинен пливти наперекір стихії, він мусить вміло використовувати її для досягнення своїх цілей. М.М. Моїсєєв (1917-1993) підкреслює, що сила кормчого мізерна у порівнянні із силою стихії, але вона знаходиться у його руках. Використовуючи її правильно, накопичуючи результат, кормчий в змозі досягти мети [327; 328, с. 103].

Сучасна організація університетської системи освіти повинна базуватися на двох протилежних началах. З одного боку, все більше визначається невідворотність використання ринкових механізмів, але, з другого боку, зберігається система обліку та планування. При цьому концепція сталого розвитку в цілому сприймається як цілеспрямований процес. Єдність цих двох протилежностей, як виразно зазначає М.М. Моїсєєв, і є квінтесенцією сучасної стратегії розвитку [328, с. 122]. Тобто сучасна модель розвитку університетської системи освіти базується і на організаційному об'єднанні цілеспрямованості та стихії, тобто на впровадженні принципу кормчого, що актуалізує синергетичний аспект проблеми.

Як визначає В.Г. Кремень, реальний стан соціально-економічних відносин в Україні спонукає університетську систему освіти зайняти активну позицію в суспільстві, адаптуватися. Все більше вищих навчальних закладів розвивають функції по забезпеченню освітніх потреб суспільства на платній основі, що всіляко підтримується і на нормативно-правовому рівні [217]. Тобто сучасні університети набувають досвіду надання платних послуг, власно розвивають комерційну діяльність, що відповідає тенденціям розвитку освіти у всіх країнах світу [89; 501].

В Україні, яка традиційно має високий науково-педагогічний потенціал, вже створився та активно продовжує розвиватися ринок освітніх послуг. С.О. Сисоєва переконливо доводить, що теоретико-методологічні засади педагогічної науки потребують випереджаючого розвитку для запобігання ймовірних соціальних конфліктів [453]. Організаційно-педагогічні аспекти проблеми розвитку університетської системи освіти потребують глибоких наукових досліджень як для задоволення потреб практики, так і забезпечення теорією розвитку і на майбуття.

Необхідність проведення дослідження організаційно-педагогічних основ функціонування університетської системи освіти визначається фундаментальністю проблеми сталого розвитку суспільства. Зараз жоден великий проект не вийде зі стін ООН, Міжнародного валютного фонду, Всесвітнього банку та не буде ними погоджений, якщо у ньому відсутні ключові слова “сталий розвиток”. Ріо-де-Жанейровська декларація проголосила право на розвиток, яке “повинно бути

реалізовано, щоб забезпечити справедливе задоволення потреб існуючого та майбутніх поколінь у сфері розвитку та оточуючого середовища” [404].

На думку П. Друкера, сучасний стан розвитку цивілізації свідчить, що пробуксовують і соціалістична, і капіталістична моделі, і планова, і ринкова економіка. Сьогодні майже ніхто “...не вірить у можливості врятування за допомогою суспільства, але починаючи з XVIII століття, з епохи Просвітництва, ця віра була домінуючою силою і головним двигуном політики” [132, с. 11].

Ключовою характеристикою нової моделі є її постіндустріальність, яка не буде виснажувати природу. Характерною рисою буде синергетичне взаємодоповнення масового конвейера більш індивідуалізованим виробництвом. І.А. Зязюн підкреслює, що “окремі риси нової моделі вже вочевидь, тому що вона не стільки формується у наукових дослідженнях, скільки вже народжується у надрах старої моделі”. Саме необхідність наукового дослідження обґрунтовується потребою “зберегти, не знищити ці слабенькі ростки, а допомогти їм вийти зі стану екзотики, стати широко розповсюдженим та звичним явищем” [160].

В організаційно-педагогічному сенсі університетська система освіти, яка продовжить масовий характер навчання молодого покоління, набуває риси “індивідуально зорієнтованого виховання” [28; 29]. І у навчальній, і у трудовій діяльності різко підвищується творче начало. Здатність до творчого вибору є найважливішою дією у педагогічній та соціальній культурі, вихованню якої слід вчити та вчитися кожному усе свідоме життя.

Україна як самостійна та незалежна країна існує лише чотирнадцять років. Але молоде покоління, що прийшло до університетів, народилось сімнадцять років тому, і воно не може чекати. Молоде покоління потребує і виховання, і навчання, яке адекватно відповідає потребам як сьогодення, так і майбуття суспільства. Ми відчуваємо динамічність та невизначеність, неоднозначність та маятниковий характер тих чи інших соціально-економічних перетворень. У всьому світі все більше цінуються індивідуальні успіхи в навчанні. Вони стають все важливішими для кар’єри. Але, як зауважує Г.О. Балл, лише духовні орієнтири, цінності залишаються незмінними, фундаментальними [21, с. 220].

Наше глибоке переконання полягає в тому, що довічні духовні цінності свідомо або несвідомо є підґрунтям кожної педагогічної системи, але сьогодні висвітлює їх майже як єдину та незмінну концептуальну основу виховання та навчання. Актуальність побудови та розвитку сучасної університетської системи освіти, яка ґрунтується, як своєчасно доводить Л.С. Нечепоренко, на послідовному, неухильному та безумовному дотриманні та виконанні у всьому трьох вічних добродійників, якими є Віра, Надія, Любов, залишається ще актуальнішою науковою проблемою (завданням), ніж двісті років тому. Саме тому за ці роки у суспільстві майже всі усвідомили, що природні ресурси Планети скінченні і дотримання концепції індустріального розвитку неминуче призведе до екологічної та соціальної кризи. За образним висловом М.М. Моїсєєва, “XX століття – це століття попередження” [326]. Сьогодні потребує нової моделі соціально-еколого-економічного розвитку. Така постіндустріальна модель повинна відповідати концепції сталого розвитку [503, с. 205].

У проекті “Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті” приділена увага теоретико-методологічним проблемам неперервної професійної освіти, тобто актуальним завданням психолого-педагогічної науки сьогодні. У вступі до проекту Національної доктрини наведена теза, що “провідні держави світу освоюють стратегію сталого людського розвитку” [405], а вже у Національній доктрині розвитку освіти визначено, що Україна визнала шлях “...утвердження пріоритетів сталого розвитку” [341, с. 4]. Можна зробити висновок, що сучасна психолого-педагогічна наука в Україні займає провідну позицію, оскільки саме неперервна професійна освіта створює умови, забезпечує та надає можливості реалізувати стратегію сталого розвитку, сталого процесу формування особистості професіонала, що актуалізує організаційно-педагогічний аспект проблеми.

Аналізуючи зусилля провідних підприємств європейських держав, Англії, Франції та Німеччини, щодо політики професійної підготовки, І.А. Зязюн відмічає, “що вона має багато цілей. Та найважливіша з них – оволодіння її корпоративною культурою, зміцнення і розвиток. Тут ідеться не про підрахунок витрат, прибутку чи підвищення благонадійності і мотивації робітників, а про відповідне технологічне, психологічне та культурне ставлення робітника до техніки, що сприяє виробництву,

тощо. Мультинаціональні підприємства, що процвітають, витрачають на професійну підготовку 10% свого фонду заробітної плати” [160, с. 296].

Мова йде про вкладення, своєчасне відтворення людського капіталу [503, с. 206]. Але для сучасних українських університетів, як правило, залишається майже недосяжним використання фінансових надходжень за надання додаткових освітніх послуг на здійснення наукових досліджень, наукове забезпечення навчально-виховного процесу в умовах сьогодення України. Тобто – на розвиток людського капіталу університетської спільноти. Майже все використовується на покриття державного недофінансування, що актуалізує економічний аспект проблеми.

Значні зміни в соціально-економічних відносинах у суспільстві зумовлюють потребу у підготовці фахівців нових, не традиційних для регіону, спеціальностей [364, с. 40]. Саме тому виникає значна кількість філій, центрів та інших відокремлених структурних підрозділів провідних університетів, а також і самих університетів у регіонах, що збільшує різноманіття напрямів та форм надання освітніх послуг, надає можливість безпосередньо, на місці здобути освіту за спеціальностями, підготовка з яких була відсутня у регіоні, що актуалізує соціальний аспект проблеми.

Але, як зауважує С.У. Гончаренко, просте перейменування слабеньких інститутів, які не мають ні кадрів, ні бази, в університети є профанацією науки і серйозної освіти.

По-третє, потреби практики розвитку університетської системи освіти, на які впливають, в основному, процеси на чотирьох рівнях. На світовому рівні, що носить глобальний характер та впливає на кожний університет у кожній країні світу. Це зумовлює проблеми глобального характеру, розв’язання яких слід очікувати в першу чергу за рахунок європейської та світової інтеграції [143, с. 256].

І.А. Зязюн звертає увагу на той факт, що “на фронтонах багатьох педагогічних закладів зарясніли вивіски: університет. Переконаливо і романтично! Та чи завжди зміна вивіски відповідає справжньому змісту підготовки вчителя?”

Вплив на університети всього світу всесвітніх процесів зумовлює проведення наукового аналізу цих загальних глобальних проблем не для кожної країни окремо,

або окремо для зарубіжних країн та окремо для України, а в цілому. Означене дозволить висвітлити загальні проблеми, спільні, а не специфічні для кожної країни, для кожного університету.

На національному рівні, що впливає на кожний з університетів в обраній країні в національному масштабі. В цьому вимірі Україна займає виключне становище, оскільки окремі університети, що утворюють національну систему університетської освіти, мають власну майже чотирьохсотрічну історію. Але Україна як незалежна держава сформувалась лише чотирнадцять років тому. Означений термін порівняно з чотирьохсотрічною історією має суттєво менший масштаб, навіть з більш ніж сімдесятирічним досвідом за радянські часи. Це дозволяє проводити науковий аналіз проблем національного рівня, спільних для території сучасної України та менталітету її населення, не обмежуючись лише чотирнадцятирічним періодом.

На регіональному рівні доцільно виокремлювати специфічні проблеми, що мають вплив на кожний з університетів регіону. Доцільність та обґрунтованість наукового аналізу в першу чергу саме регіональних проблем зумовлено, по-перше, тим, що актуальність та значущість, масштаб впливу колективів університетів слід очікувати саме у масштабі регіону. Власні науково-педагогічно-адміністративні кадри регіону краще, ніж хто-небудь, знають власні проблеми університетської освіти, віддані ідеї спільності інтересів мешканців регіону. Як доводить М. Богачевська-Хомяк, “намагання знайти баланс між науковою діяльністю, освітньою працею та адмініструванням – спільне для науковців усієї земної кулі. Відречення від однієї ділянки загрожує втратою контролю над двома іншими. Треба братися за всі три справи, щоб створити та втримати здоровий баланс у громаді, не втрачаючи можливостей розвитку” [39, с. 6].

На особистому рівні доцільно виокремлювати локальні, суто мінливі проблеми, які мають місце, вплив у кожному з університетів та пов’язані з особистими властивостями лідера, першої особи, та його команди. Через вирішення проблем цього рівня і відбувається в першу чергу інноваційний розвиток університету.

Аналіз практик організаційно-педагогічного розвитку університетської системи освіти зумовлює взаємозв’язану сукупність питань, на які потрібно дати швидкі,

точні та конкретні відповіді: яким має бути бажаний взірець, модель університетської системи освіти; як управляти університетською освітою в мінливих соціально-економічних умовах; куди спрямувати зміни і якою має бути модель розвитку; хто і наскільки зацікавлений у розвитку; як створити та втримувати гідний баланс інтересів усіх зацікавлених сторін, не втрачаючи можливостей розвитку; які показники, індекси та індикатори, що дозволяють вимірювати розвиток; які методики та на яких рівнях і за якими критеріями слід оцінювати рівень досягнутого та потенційні можливості розвитку; як встановити засоби впливу та визначити баланс між якістю та наявними ресурсами забезпечення освіти, між економічним ростом та соціальним розвитком, між ефективністю та сталістю. Тобто констатуючий експеримент спрямовано на визначення та динамічне втримання балансу між теоретично обґрунтованим, але динамічним взірцем бажаного майбуття, моделлю сталого розвитку інноваційної університетської системи освіти та реаліями практики сьогодення з мінливими соціально-економічними перетвореннями. При цьому маємо визначити засоби впливу на існуючі практики через комплекс методик: оцінки розвитку університетської системи освіти, що ґрунтується на методології виміру індексу людського розвитку; оцінки раціональності управління, власних зусиль університету із державним забезпеченням організації навчально-виховного процесу; оцінки якості університетської системи освіти, що ґрунтується на моделі самооцінки якості за європейською системою акредитації EQUIS, яка адаптована для різних етапів розвитку у перехідних умовах соціально-економічних перетворень в Україні; рейтингової оцінки пріоритетів в управлінні змінами, що ґрунтується на методології інструментальної оцінки корпоративної культури; аналізу подібності та відмінності між консервативною, експансивною, гнучкою та синергетичною моделями розвитку університетської системи освіти.

Враховання означеної сукупності протиріч у взаємозв'язку та взаємозумовленості дозволяє розраховувати на успіх, на визначення можливості розвитку університетської освіти для забезпечення сталого розвитку України у єдиному європейському просторі.

На основі теоретичного аналізу нами виділено такі головні суперечності розвитку, які впливають у регіонах на стан університетської освіти:

- темпи збільшення кількості вищих навчальних закладів значно випереджають темпи формування професорсько-викладацького потенціалу. Тому ті ж самі професори працюють в декількох закладах одночасно. Це не залишає їм часу для власного подальшого та постійного розвитку, що зумовлює проблематичність формування творчої особистості [219];

- зменшення кількості випускників загальних шкіл при одночасному зростанні кількості місць для навчання в університетах в Україні викликає зниження конкурсу і загрожує зниженням вимог до абітурієнтів [125];

- складні економічні умови не дозволяють розвивати матеріальну базу закладів відповідно до вимог часу [142].

В цих умовах іде занепад університетської освіти через руйнування наукових шкіл та відсутність організаційних умов для утворення нових. Комплекс взаємопов'язаних суперечностей негативно впливає на розвиток університетської системи освіти і загрожує в цілому зниженням кваліфікації випускників, формуванню професіоналів. Отже, виразніше визначається наукова проблема – становлення теорії сталого розвитку інноваційної університетської системи неперервної випереджаючої професійної освіти та професіоналів в умовах зростання конкуренції на місцевому, регіональному, національному та міжнародному ринках праці, освітніх та наукових послуг, що адекватна змінам та тенденціям у глобалізованому суспільстві для створення передумов, освітнього забезпечення сталого розвитку цивілізації.

Дослідженню проблеми розвитку та кризи освіти у сучасному світі присвячені роботи відомих вчених європейського континенту та світу: Барроуз Л., Белл Р., Білецький І., Д'юї Д., Гіббонс М., Гоцьковський Я., Квієк М., Кларк Б., Кроксфорд Л., Кумбс Ф., Льоннберг Х., Пуукка Я., Майор Ф., Мейсон Р., Ортега-і-Гассет Х., Павловський К., Парсонс Т., Фуллан М., Яловецький Б.

Актуальність проблеми освіти для майбуття цивілізації в інтересах сталого розвитку відображається і у Заяві міністрів навколишнього середовища країн

Європейської Економічної Комісії (ЄЕК) Організації Об'єднаних Націй (ООН) (2003 рік), де зазначається:

- “підкреслюючи, що освіта, окрім того, що вона є одним з прав людини, являє собою попередню умову для досягнення сталого розвитку й важливим чинником належного управління...

- вітаючи резолюцію 57/254 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 20 грудня 2002 року, у якій Генеральна Асамблея оголосила десятилітній період, що починається з 1 січня 2005 року, Десятиліттям освіти в інтересах сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй і запропонувала Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) підготувати проект плану здійснення цього Десятиліття на міжнародному рівні” [153, с. 4].

Враховуючи актуальність визначеної проблеми та об'єктивну потребу в сталому розвитку інноваційної університетської системи неперервної випереджаючої професійної освіти для підготовки конкурентоспроможних творчих особистостей з новим рівнем світогляду вільної людини, що спрямована на розбудову незалежної України через власний саморозвиток протягом усього життя на шляху інтеграції у Європейський освітньо-науковий простір, та недостатню дослідженість проблеми, темою дисертаційного дослідження обрано “Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: теорія і методика”.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України і плану науково-дослідних робіт Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили при розробці тем “Моделювання системи університетської освіти” (РК № 0103V004002) та “Організаційно-педагогічне забезпечення регіональної програми “Миколаївський навчальний національно-культурний комплекс” (РК № 0103V004000) відповідно до Договору на спільну підготовку науково-педагогічних кадрів, спільних наукових досліджень та проведення експертизи освітньо-професійних програм між МФ НаУКМА та Інститутом педагогіки і психології професійної освіти АПН України від 1 вересня 2000 р. Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Спеціалізованої

вченої ради Д26.451.01 в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України 18 листопада 1999 року (Протокол № 11) та на засіданні Вченої ради МДГУ ім. П. Могили від 16.01.2003 р. (Протокол № 5) та узгоджена рішенням бюро Ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні 29 травня 2001 року (Протокол № 5).

Об'єкт дослідження: функціональні системи університетської освіти в Україні в умовах загальноцивілізаційних змін.

Предмет дослідження: сучасні моделі розвитку університетської освіти, адекватні національним традиціям, динамічним економіко-екологічним та соціально-педагогічним процесам та ресурсам.

Мета дослідження – визначити та обґрунтувати теоретико-методологічні основи, стратегічні напрями і закономірності та на цьому підґрунті створити комплекс взаємодоповнюючих методик для оцінки та забезпечення сталого розвитку університетської освіти, базуючись на цілісному науковому аналізі розроблених організаційно-педагогічних моделей розвитку сучасної інноваційної університетської системи освіти, на визначенні балансу між динамічним взірцем бажаного майбуття та реаліями соціально-економічних перетворень сьогодення згідно зі встановленими критеріями.

Концепція дослідження. Розв'язання наукової проблеми – становлення теорії сталого розвитку університетської системи неперервної випереджаючої професійної освіти в умовах зростання конкуренції для освітнього забезпечення сталого розвитку суспільства – потребує визначення системи альтернатив, методик вимірювання параметрів, оцінки якості та бажаного балансу згідно із встановленими критеріями, засобів впливу на існуючі практики, що досягається шляхом моделювання педагогічних процесів та систем.

Сталий розвиток університетської освіти з притаманними університету особливостями, індивідуальністю майбутнього фахівця, усіх без винятку суб'єктів освітнього процесу можливий та ґрунтується на довічних цінностях, нормах справедливості, індивідуальних та особистісних відмінностях, виходить із сутності університету, його феномена як важливішої інституції суспільства, що є підґрунтям

якісного життя сучасного та наступних поколінь. Але спираючись передусім на власні зусилля та не за рахунок майбутніх поколінь, а також без позбавлення їх можливості задовольняти власні потреби. Розвиток – це особливий тип змін, які пов'язані з оновленням, з виникненням нового якісного стану об'єкта, з розширенням його структурно-функціональної сутності, які впливають на якісні зміни суб'єктів освітнього процесу.

Університетська освіта функціонує зі скоригованими сумісними діями, коли загальний вплив зростає більше, ніж сума впливів, що чинить кожний із компонентів окремо. Університетська освіта саморозвивається, продукує необхідні умови існування, досягає зрілості та самодостатності.

Теоретико-методологічною основою процесу сталого розвитку університетської освіти є концептуальна модель з розширеною можливістю обрання схеми-маршруту для здійснення студентами власного, вільного вибору гармонійного, професійного самодослідження і самообґрунтування, мотивації і саморозвитку ним своїх індивідуальних відмінностей, особливостей та неповторної цінності. Одночасно ця модель є передумовою і основою організаційно-педагогічного супроводу гармонійної самореалізації як майбутнього професіонала, так і в цілому самої університетської системи освіти, є підсистемою підтримки прийняття рішень в умовах невизначеності, багатоваріантності та високого ступеня відповідальності за власний особистий вибір.

Як зазначає М. Богачевська-Хомяк, “абсолютні вартості існують, але ніхто не має абсолютної певності, які вони і як їх описати. Університет, освіта – це не скупчення абсолютних знань, а засіб до безнастанного пошуку тих знань. Адже мета освіти – вміння вічно вчитися. Законсервовані знання, як і пасивна віра, мертві. З різних маргінальностей нагромаджуються різні форми не тільки бачення, але й їхнього відтворення” [38, с. 10].

Доцільна організація навчально-виховного процесу гармонійної, багатогранної, професійної підготовки, яка спрямована на формування у студента активної, творчої позиції суб'єкта своєї життєдіяльності, який усвідомлює, що його доля знаходиться у його руках, враховує свою неповторну індивідуальну цінність, особисту цінність,

здатний жити у гармонії з суспільством (знайти самоцінне, власне, притаманне йому місце у суспільстві) та з природою (відчувати себе невід'ємною складовою цієї природи), усвідомлювати взаємозв'язок та взаємозалежність всього у всесвіті. Сучасна теорія складних систем дає уявлення про недетермінованість всесвіту, де все унікальне й неповторне. На відміну від перетворень та реформ, поруч з традиційним усвідомленням категорії розвиток зв'язаний з внутрішніми силами, які притаманні системі і забезпечують її внутрішній саморух. Такими силами виступають мислення та діяльність учасників навчально-виховного процесу, пріоритет саморозвитку.

Досягти цього можна за умов, що організаційно-педагогічний компонент навчально-виховного процесу буде спрямований на розкриття та розвиток індивідуальних якостей, особливостей усіх учасників педагогічно-виховного процесу, кожного студента, їх взаємодоповнення та взаємодії. Це повинно стати головною метою, об'єктом навчально-виховного процесу і предметом гармонійного професійного саморозвитку майбутнього фахівця.

Якісна гармонійна професійна підготовка фахівців у вищих навчальних закладах можлива за умов реалізації основних принципів функціонування та саморозвитку (наступність, неперервність, системність, інноваційність, цілісність та інтегрованість, індивідуальна спрямованість), використання класичних методів (порівняння, композиції та декомпозиції, систематизації, моделювання та прогнозування, узагальнення, інтеграції та диференціалізації) проектування сучасної інноваційної університетської системи освіти для задоволення потреб особистості та суспільних потреб у певній діяльності в тій чи іншій сфері суспільного розподілу праці.

Під університетською системою освіти надалі розуміємо природно інноваційно розвинутий навчально-науково-виробничо-культурний комплекс чи консорціум як цілісну організаційно-педагогічну систему, компонентами якої є мета, місія, зміст, сутність, елементи разом зі взаємозв'язками, що утворюють структуру, функції і управлінські ієрархічні рівні прийняття рішень, наповнення яких залежить від поєднання заданих та індивідуальних властивостей професійної гармонійної підготовки майбутніх фахівців з урахуванням пріоритетів особистості, традицій та

можливостей регіону. Потреба в інтеграції процесів навчання та виховання, наукової та виробничої діяльності, культурного розвитку гармонійної, творчої, активної людини зумовлюється складністю розвитку та формування особистості в умовах трансформації соціально-економічних відносин у суспільстві та глобальними процесами з позиції її інтеграції в світовий освітній простір [143].

Реалізація означеного сприятиме застосуванню базових, фундаментальних положень гуманістичної парадигми освіти, в центрі якої – людина як найвища цінність, яка здатна жити та взаємодіяти у гармонії з суспільством та природою без позбавлення цих прав інших та не за рахунок майбутніх поколінь. Забезпечити якісну та ефективну, гармонійну професійну підготовку фахівців в університетах можна, якщо її реалізовувати як цілісну організаційно-педагогічну університетську систему освіти.

Основні положення концепції знаходять своє відображення в загальній гіпотезі дослідження. *Загальна гіпотеза дослідження* полягає у тому, що зміни університетської освіти будуть адекватні впливу процесів глобалізації, регіоналізації та перехідних соціально-економічних умов в Україні, якщо ці зміни відповідають стратегії сталого розвитку.

Загальна гіпотеза дослідження конкретизована у часткових гіпотезах:

1. Основні суперечності, ознаки, чинники та тенденції, що зумовлюють системну кризу університетської освіти, можливо визначити, якщо проаналізувати стан розробленості у педагогічній теорії проблеми розвитку університетської освіти під впливом процесів глобалізації на світовому рівні, в умовах перехідної економіки України на національному рівні та з урахуванням нерівномірностей регіонального розвитку і місцевої специфіки.

2. Визначити теоретико-методологічні засади розв'язання проблеми розвитку університетської освіти можливо за умов обґрунтування концепції єдності моделювання системи університетської освіти та її розвитку, аналізу сутності та особливості моделювання педагогічних процесів розвитку як цілісного організаційно-педагогічного процесу опису моделей, їх неперервного доповнення та оновлення адекватно змінам соціально-економічного оточення.

3. Виявити основні ознаки та особливості бажаної моделі університетської системи освіти можливо, якщо проаналізувати концептуальні моделі університетської освіти та її розвитку, визначити принципи, умови та прогресивні тенденції для забезпечення сталого характеру розвитку.

4. Забезпечити сталий розвиток інноваційної університетської системи освіти можливо, якщо розробити концептуальні положення сталого розвитку через систему принципів та організаційно-педагогічних моделей, що конкретизують та доповнюють концепцію.

5. Вплив на сталий розвиток університетської системи освіти і особистості майбутнього фахівця можливий, якщо розробити організаційно-методичні засоби впливу на проєктивну діяльність, проаналізувати специфіку управління змінами та їх спрямованість на формування конкурентоспроможної національної еліти.

6. Сталий розвиток університетської освіти можливо вимірювати й оцінювати, якщо розробити й експериментально перевірити комплекс методик із системою індексів, індикаторів і гранично-критичних критеріїв.

У відповідності з метою, предметом та об'єктом, концепцією і гіпотезою були визначені *основні завдання дослідження*:

1. Проаналізувати стан розробленості у педагогічній теорії проблеми розвитку університетської освіти під впливом процесів глобалізації, в умовах перехідної економіки України та з урахуванням нерівномірностей регіонального розвитку і місцевої специфіки. Визначити основні суперечності, ознаки, чинники та тенденції, що зумовлюють системну кризу університетської освіти на світовому, національному та регіональному рівнях.

2. Обґрунтувати концепцію єдності моделювання системи університетської освіти та її розвитку шляхом аналізу сутності та особливості моделювання педагогічних процесів як теоретико-методологічної основи розв'язання проблеми, розробити моделі оцінки якості та критерії розвитку університетської освіти.

3. Проаналізувати концептуальні моделі університетської освіти, моделі розвитку та виявити принципи, умови та прогресивні тенденції для забезпечення сталого розвитку. Визначити основні ознаки та відмінності у моделях

університетської освіти на світовому, національному та регіональному рівнях для формування образу бажаної моделі.

4. Розробити концептуальні положення сталого розвитку інноваційної університетської системи освіти як однієї з найважливіших інституцій суспільства, які визначаються через систему принципів та організаційно-педагогічних моделей, що конкретизують та доповнюють концепцію.

5. Розробити організаційно-методичні засоби впливу на проєктивну діяльність та проаналізувати специфіку управління змінами, їх спрямованість на формування конкурентоспроможної національної еліти, умови сталого розвитку університетської системи освіти і особистості майбутнього фахівця.

6. Розробити й експериментально перевірити комплекс методик, які базуються на відібраних характеристиках та параметрах компонентів, що через систему індексів та індикаторів зорієнтовані на вимірювання, оцінку розвитку університетської освіти з оперттям на систему гранично-критичних критеріїв.

Методологічною основою дослідження є філософські положення: про загальний зв'язок, взаємну зумовленість і цілісність процесів і систем, про еволюцію, ріст та розвиток, що відбуваються у соціально-економічному та природному середовищі, теорії пізнання, теорії систем, про загальнонаукові принципи цілепокладання, системності, зворотного зв'язку, самоорганізації, наступності та інтегративності і творчу сутність особистості як суб'єкта історичного процесу й розвитку матеріальної та духовної культури.

Для забезпечення сталого розвитку університетської системи освіти слід використовувати методи моделювання, оскільки пряме експериментування небезпечне для майбуття випускника. Тобто моделі є ключовим засобом отримання інформації про можливий стан освітньої системи внаслідок масштабного впливу на неї рішень, які приймає людина.

Створення моделі – це найважливіший етап розвитку будь-якої теорії. Модель – це не тільки формулювання знань, які вже існують у людині, але й невідомих фактів, котрі ще належить перетворити у знання [325]. Тому однією з важливих задач

педагогічної науки є вивчення моделей, здобуття з їх допомогою інформації, тих потенційних знань, які у них закладено.

Все це стосується не лише суто педагогічних, організаційних та математичних моделей. У педагогічній науці добре відомі вербальні моделі. Тільки для здобуття знання з вербальних моделей фахівці використовують не методи математики, а інші засоби пізнання – логіку, асоціації, аналогії тощо.

У процесі розвитку педагогічної науки виникла потреба у вдосконаленні теоретичних та соціально-педагогічних засад, устаткуванні їх засобами передбачення, здатними давати не тільки якісні, але й кількісні оцінки. Потрібна сукупність моделей університетської системи освіти, своєрідна експериментальна установка, яка дозволяла б вивчати її реакції на дії зовнішніх та внутрішніх чинників, викладачів, адміністрації та студентів і встановити межу припустимих дій. Така організація інформаційного забезпечення університетської системи освіти виступає в ролі елементів теоретичного, організаційно-педагогічного забезпечення сталого розвитку, опираючись на досягнення комп'ютерних наук.

Теоретичну основу дослідження становлять фундаментальні положення: теорії систем та їхнього розвитку (А.М. Алексюк, В.А. Афанасьєв, О.С. Анісімова, В.П. Безпалько, А.М. Бойко, Є.П. Белозерцев, Л.С. Виготський, С.У. Гончаренко, Т.А. Ільїна, П.Л. Капіца, Н.В. Кузьміна, В.І. Лозова, А.О. Лігоцький, О.Г. Мороз, В.О. Охріменко, С.Л. Рубінштейн, Т.І. Сущенко та інші); структури змісту навчання (Б.С. Гершунський, В.С. Ледньов, І.Я. Лернер, Н.Г. Ничкало, О.М. Новіков, М.М. Скаткін, Н.Ф. Тализіна); організації навчального процесу у вищій школі, зокрема в університетах та інститутах (О.А. Абдуліна, В.І. Андрєєв, С.І. Архангельський, А.О. Вербицький, М.Б. Євтух, І.А. Зязюн, Ю.Ф. Зінковський, А.Н. Крилов, В.А. Козаков, В.Г. Осіпов, П.Т. Пономарьов, І.Ф. Прокопенко, З.А. Решетова, В.К. Сидоренко, С.О. Сисоєва, Т.Є. Таранов, М.І. Шкіль); практики управління самоврядуванням у закладах освіти (В.Ю. Биков, В.І. Бондар, І.І. Кобиляцький, В.І. Маслов, М.Д. Нікандров, В.С. Пікельна, М.М. Поташник); психологічної теорії особистості (Б.Г. Ананьєв, О.Г. Асмолов, Г.С. Костюк, О.М. Леонтєв, Л.М. Лузіна, С.Л. Рубінштейн, О.В. Скрипченко); індивідуальності

виховання та її розвитку в процесі діяльності (І.Д. Бех, В.С. Мерлін, В.О. Моляко, О.М. Пехота, І.І. Резвицький, О.Я. Савченко, О.В. Сухомлинська, Б.М. Теплов); історії та тенденцій розвитку вищої педагогічної освіти в Україні (О.В. Глузман, В.І. Луговий, В.К. Майборода); теорії психолого-педагогічної підготовки (Г.О. Балл, В.А. Семиченко, В.О. Сластьонін, Т.С. Яценко); системи взаємовідносин особистості і характеру детермінованості її взаємодії з навколишнім середовищем (Г.О. Балл, В.О. Кан-Калік, О.Г. Ковальов, В.С. Лутай, В.М. М'ясищев, Л.С. Нечепоренко, Ю.М. Орлов, Л.П. Пуховська).

Класична спадщина світової та вітчизняної педагогічної науки, досягнення окремих класичних наукових шкіл педагогічної науки є багатограним підтвердженням цієї концепції. Про це свідчать: принцип оптимізму та поваги до вихованця А.С. Макаренка, позитивно-емоційна педагогіка В.О. Сухомлинського, педагогіка добра І.А. Зязюна, педагогіка виховання та розвитку особистості через ефект праці К.Д. Ушинського, ідея навчання без “2” В.Ф. Шаталова, педагогіка усування можливості приниження гідності особистості вихованця В.Г. Кременя, педагогіка співробітництва, індивідуально зорієнтованого виховання І.Д. Бега, педагогіка індивідуалізації навчання С.В. Кириленко, О.А. Кобенка, А.М. Бойко, О.М. Пехоти, безконфліктна педагогіка Л.С. Нечепоренко, педагогіка творчості С.У. Гончаренка, Г.О. Балла, С.О. Сисоєвої, педагогіка життя Н.Г. Ничкало, педагогіка лідерства О.Г. Романовського, “всестанова” педагогіка виховання П.С. Могили.

Спираючись на фундаментальність цієї класичної педагогічної спадщини, ми переконались в актуальності та доцільності проведення глибокого наукового дослідження проблеми зі створення концептуальної багаторівневої моделі розвитку університетської системи освіти, яка б адекватно відповідала і перехідному, трансформаційному соціально-економічному розвитку України.

Методи дослідження. Для розв’язання поставлених завдань, досягнення мети, перевірки гіпотез використовувалася комплексна методика дослідження, зокрема:

- теоретичний пошук: вивчення джерел, матеріалів теоретичних досліджень, аналіз, узагальнення, синтез, абстрагування, класифікація та систематизація теоретичних даних, дедукція, порівняльний аналіз, моделювання, прогнозування

можливих шляхів розвитку для впровадження та управління змінами університетської освіти в умовах відсутності потрібних та достатніх ресурсів;

- емпіричні методи: вивчення досвіду створення інноваційних освітніх систем, вищих навчальних закладів, анкетування, інтерв'ювання, тестування, пряме та опосередковане спостереження, опитування експертів, експертна оцінка, самооцінка, педагогічний експеримент, моделювання та інші.

Все це зумовило виявлення та обґрунтування поняттєвого апарату дослідження, визначення провідних ідей і методів їх теоретичного обґрунтування, наукового опису фактів, даних, явищ, чинників, умов та процесів, що характеризують педагогічну дійсність та освітньо-культурне середовище, аналіз, узагальнення та синтез, експериментальну перевірку та оцінку відповідності концептуальної моделі сталого розвитку університетської системи освіти реальним організаційно-педагогічним процесам, що мають місце у процесі стрімкого формування регіонального ринку освітніх послуг.

Організація дослідження. Дослідження проводилося протягом 1987-2004 років і охоплювало кілька етапів науково-педагогічного пошуку:

- На аналітико-констатуючому етапі (1987-1992 рр.) систематично вивчалися проблеми у теоретичному та практичному аспектах; проаналізовано навчально-методичну літературу з аналізу та синтезу, теорії сталості технічних систем; здійснено аналіз навчальних планів підготовки студентів у технічних вищих навчальних закладах; виявлено недоліки і переваги існуючих технологій та системи викладання загальнотехнічних дисциплін; досліджено практичні умови використання традиційних методик розв'язання педагогічних завдань на засадах обчислювальної техніки; обґрунтовано методологічний апарат дослідження, висунуто загальну гіпотезу і здійснено її структурування; розроблені авторські програми курсів “Математичні моделі функціонування автоматизованих систем” та “Системи автоматизованого проектування”.

- На аналітико-пошуковому етапі (1993-1998 рр.) проведено теоретичне обґрунтування принципів, змісту, мети та визначення засобів організації інноваційної регіональної системи університетської освіти; опрацьовувано та

узагальнено передовий педагогічний досвід вчених-викладачів в організації навчального процесу; підготовлено бізнес-план утворення Миколаївської філії Національного університету “Києво-Могилянська академія”; проведено організаційно-педагогічні заходи з підготовки та втілення Постанови Кабінету Міністрів України “Про утворення МФ НаУКМА” за № 712 від 13 липня 1996 р.; розроблено концепцію регіональної програми “Миколаївський навчальний національно-культурний комплекс” та утворено комплекс.

- На формуючому етапі (1999-2001 рр.) проведено порівняльний аналіз концепцій створення інноваційних університетських систем освіти, їх організаційно-педагогічного компонента з урахуванням різних підходів в освіті; вивчено досвід розв’язування цієї проблеми вищими навчальними закладами на сучасному етапі розвитку системи вищої освіти; створена концептуальна модель сталого розвитку університетської системи освіти, яка адаптована до традицій, умов та ресурсів регіону; розроблено програму і методику дослідження; розроблена та впроваджена у навчальний процес авторська програма курсу “Моделювання систем”, системи моделей; проведено педагогічний експеримент; визначено педагогічні умови ефективного функціонування запроваджених моделей; обґрунтовано стратегічні підходи до подальшого розвитку університетської системи освіти; здійснено дослідно-експериментальну перевірку висунутої гіпотези, концептуальних положень; узагальнено результат дослідно-експериментальної роботи.

- На завершальному етапі (2002-2004 рр.) систематизовано та оформлено результати дослідження у вигляді докторської дисертації, видано навчальні посібники, монографію, розроблено та впроваджено ряд методичних рекомендацій для викладачів, студентів та керівників університетів; сформульовано основні висновки і визначено перспективи подальшого наукового пошуку.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалася у Національному університеті “Києво-Могилянська академія” у її Миколаївській філії, Національному університеті “Острозька академія”, Національному технічному університеті “Харківський політехнічний інститут”, Миколаївському навчальному національно-культурному комплексі та завершена у

Миколаївському державному гуманітарному університеті імені Петра Могили. На різних етапах наукового пошуку вивчався досвід роботи вищих навчальних закладів України: Києва, Харкова, Херсона, Миколаєва; Польщі та Китаю. На різних етапах дослідження в експерименті брали участь біля 450 студентів і 120 викладачів та керівників вищих навчальних закладів, загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, колегіумів та гімназій.

Наукова новизна отриманих результатів: вперше визначено та розроблено концепцію розвитку інноваційної університетської освіти як цілісну систему організаційно-педагогічних принципів та умов, засобів та інструментарію для супроводження і забезпечення її сталого розвитку в процесі життєдіяльності; вперше розроблено систему моделей розвитку університетської освіти, які у концептуальній формі відображають сутність соціально-педагогічного явища, що полягає у циклічному спіральному характері розвитку, коли освітній заклад послідовно проходить стадії, які відповідають чотирьом моделям (гнучка модель, що втілює принцип адаптації та стратегію кормчого; консервативна модель, що втілює принцип гомеостазису та стратегію мінімізації дисипації ресурсів; експансивна модель, що втілює принцип метаболізму зі стратегією ймовірних точок біфуркації; синергетична модель, що спирається на принцип взаємодоповнення з опором на стратегію інноваційної співучасті); вперше розроблено систему гранично-критичних показників для вимірювання рівня і характеру розвитку університетської освіти з визначеним критерієм межі сталості; розвинуто багаторівневу організаційно-педагогічну модель сталого розвитку інноваційної університетської системи неперервної випереджаючої освіти, у підґрунтя якої покладені три найголовніші концептуальні положення: дієве визнання зверхності права на розвиток як окремих особистостей, так і колективів вчених і освітян та університетської системи в цілому; принцип сталого розвитку системи, коли кожен її компонент, ефективно використовуючи право на власний розвиток, в той же час не порушує право на розвиток інших; свобода вибору та діяльності кожного з компонентів університетської системи освіти в межах, які визначають перші два положення, тобто право на розвиток та принцип сталого розвитку; розвинуто сукупність

положень, які визначають специфіку управління сталим розвитком університетської освіти: фундаментальні протиріччя системи освіти, які є рушійною силою її розвитку; засоби об'єктивного вимірювання розвитку та рівня досягнутого стану; напрями діяльності, що спрямовані на індивідуальні особливості та розвиток природного творчого потенціалу кожного; розвинуто цілісну систему соціально-педагогічних та методичних положень, принципів, індексів, моделей оцінки якості та критеріїв, що утворюють комплекс методик вимірювання розвитку університетської освіти відповідно до стратегії сталого розвитку, включаючи методики: рейтингової оцінки пріоритетів в управлінні змінами, що ґрунтується на методології інструментальної оцінки корпоративної культури; оцінки розвитку, що базується на методології виміру індексу людського розвитку; оцінки раціональності управління університетською освітою як балансу між власними зусиллями університету та зовнішнім забезпеченням, в тому числі державним; оцінки якості, що ґрунтується на моделі самооцінки якості за європейською системою акредитації, яка адаптована до різних етапів розвитку у перехідних умовах соціально-економічних перетворень в Україні; розвинуто ключове положення про те, що домінуючий погляд на розвиток університетської освіти з позиції її ефективності доповнюється раціональністю вибору між альтернативами та утверджується доцільністю стратегії, заснованої на принципах сталого розвитку, які набули глобального значення у документах і діяльності світових організацій, таких як Міністерство освіти і науки України, ООН, ЮНЕСКО, МВФ, ЄС. На відміну від стратегії ефективності, стратегія сталого розвитку спрямована, по-перше, на майбутні покоління, оскільки передбачає свободу розвитку сучасного покоління, але не за рахунок наступних поколінь, а по-друге – на свободу вибору. Поширення цих принципів на університетську систему освіти дозволить зменшити кризу розвитку і пов'язані із цим соціальні напруження у майбутньому, сприяти піднесенню громадської ролі освіти у суспільстві, збалансувати економічне зростання із соціальним розвитком, забезпечивши сталий розвиток та гармонізацію всього суспільства.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в тому, що: *визначено* особливості та характерні риси сучасної університетської освіти, її місце у суспільстві, виявлені тенденції, концептуальна модель і критерії оцінки її стану та розвитку; *теоретично обґрунтовано* принципи, методи та засоби проектування інноваційної університетської системи освіти, що пов'язано з розкриттям адаптивних закономірностей до конкретної соціально-економічної ситуації та традицій і ресурсних обмежень регіону; *теоретично обґрунтовано* стратегію сталого розвитку університетської системи освіти у контексті соціально-економічних перетворень в Україні; *теоретично обґрунтовано* концепцію регіональної програми “Миколаївський навчальний національно-культурний комплекс” для освітян та науковців Миколаївщини; *виявлено закономірність* та умови, тенденції подальшого розвитку, підвищення ефективності процесу професійної підготовки в університетській системі освіти завдяки індивідуалізації навчання та самовиховання кожним студентом; *обґрунтовано* теоретичні засади професійної підготовки фахівців, організаційну структуру та педагогічні функції інноваційної університетської системи освіти з забезпеченням сталого характеру розвитку навчально-виховного процесу та формування активних і творчих особистостей; *визначено* пріоритет права власного, вільного вибору індивідуально кожним студентом шляхів досягнення професійного розвитку без позбавлення інших студентів можливості здійснення вільного вибору власного шляху; *визначено* систему гранично-критичних показників для вимірювання рівня і характеру розвитку університетської освіти з критерієм межі сталості; *розроблено та обґрунтовано* концепцію моделювання у педагогічній науці як ієрархічну систему формування моделей для забезпечення сталого розвитку університетської системи освіти, як засіб здобуття та засвоєння, існування та застосування, зберігання та накопичення, розвитку та передачі знання, як природну єдність двох невід’ємних аспектів цілісного та інтерактивного процесу дослідження та навчання.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що розроблено і впроваджено: *методичні рекомендації* щодо оцінки сталого розвитку університетської системи освіти в умовах ресурсних обмежень регіонів України та

ефективного управління змінами навчально-виховного процесу; *навчальний план* за спеціальністю “*Інтелектуальні системи обробки інформації та прийняття рішень*” для студентів МФ НаУКМА (за участю автора); *навчальну програму та навчальні посібники* для дисципліни “*Моделювання систем*” для студентів та аспірантів, науковців і практиків вищої школи видання рекомендовані МОН України: “*Моделювання систем*” (№ 14/18.2-940 від 26.06.2001 р.), “*Моделювання систем. Концептуальні моделі та стратегії*”, “*Моделювання розвитку систем*” (№ 14/18.2-1114 від 27.05.2004 р.); *комплект документів з обґрунтуванням відкриття* Миколаївської філії Національного університету “*Києво-Могилянська академія*”, принципи сталого розвитку, адаптивності та самоорганізації, системності та збалансованого поєднання кількісного і якісного аналізу університетської системи освіти, що сприяло розширенню філії шляхом перетворення її у Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили.

Результати можна використовувати в університетській системі неперервної професійної освіти усіма зацікавленими учасниками організаційно-педагогічного процесу: в університетах, ліцеях, гімназіях, колегіумах, загальноосвітніх школах, закладах культури, спорту та охорони здоров'я. Результати також зорієнтовані на ознайомлення з ними головними діючими учасниками навчально-виховного процесу: учнями, абітурієнтами, студентами, викладачами та адміністрацією навчальних закладів; зацікавленими сторонами: батьками, керівниками підприємств, банків, фірм, корпорацій та іншими замовниками фахівців та професіоналів, нового покоління молоді.

Впровадження результатів дослідження. Практичне застосування отриманих результатів дослідження впроваджено через утворення, становлення та утвердження інноваційної університетської системи неперервної професійної освіти, новітньої організаційно-педагогічної моделі, що було б неможливо без широкої підтримки унікальними за творчим складом колективами Національного університету “*Києво-Могилянська академія*” (довідка про впровадження від 12.04.2005 р.), Миколаївської філії Національного університету “*Києво-Могилянська академія*” та з часом – Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили (довідка

про впровадження від 18.04.2005 р.), науково-навчального комплексу “Києво-Могилянська академія”, видатними вченими, лідерами політики, бізнесу, творчою інтелігенцією Українського Причорномор’я.

Основні концептуальні позиції, положення і рекомендації, які включені в дисертаційне дослідження, впроваджено в практику роботи університетської освіти на базі Національного університету “Києво-Могилянська академія”, Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили, Національного університету “Острозька академія” (довідка від 14.04.2005 р.), Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут” (довідка від 15.04.2005 р.), на факультеті “Кібернетика” Київського Національного університету імені Тараса Шевченка (довідка від 11.04.2005 р.), Кримського державного гуманітарного інституту (університету) (довідка від 12.04.2005 р.).

Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вдосконалення навчально-виховного процесу професійної підготовки, індивідуально зорієнтованого формування особистості майбутнього професіонала, фахівця у вищих навчальних закладах, які спрямовані на неухильний розвиток професійної освіти. Рекомендуються для наукового обґрунтування організаційно-педагогічних змін по індивідуалізації професійної підготовки у вищих навчальних закладах, її соціальної та економічної ефективності. Розроблена багаторівнева організаційно-педагогічна модель сталого розвитку інноваційної університетської системи освіти може бути використана в процесі вивчення педагогічних дисциплін по організації змін у вищій школі.

Особистий внесок дисертанта в отриманні наукових результатів полягає: у розробці концепції, методики і програми дослідження; проведенні дослідження, теоретичному обґрунтуванні та розробці концепції і багаторівневої організаційно-педагогічної моделі сталого розвитку інноваційної університетської системи освіти, концепції регіональної програми “Миколаївський навчальний національно-культурний комплекс”; розробці та впровадженні програми курсів: “Моделювання систем” і “Основи наукових досліджень” у Миколаївському державному гуманітарному університеті імені Петра Могили; теоретичному обґрунтуванні запропонованих концептуальних підходів і положень до забезпечення сталого

розвитку університетської системи освіти; доповненні концепції моделювання у педагогічній науці; підготовці навчальних посібників, методичних рекомендацій; підготовці комплекту документів та першого варіанту проекту Постанови Кабінету Міністрів України “Про утворення Миколаївської філії Національного університету “Києво-Могилянська академія”; розробці та впровадженні теоретичних і методологічних засад створення сучасних університетських систем освіти як основи індивідуалізації професійної підготовки фахівців, зокрема стратегії, принципів, критеріїв та методик оцінювання розвитку, засобів, науково-педагогічного забезпечення проектування інноваційних освітніх систем.

Вірогідність і аргументованість отриманих результатів дослідження забезпечено методологічним і теоретичним обґрунтуванням його вихідних теоретичних позицій і положень, підтверджується адекватністю використаних методів об’єкту, предмету, меті та завданням дослідження; реалізацією методичних розробок і рекомендацій у процесі викладання спеціальних дисциплін в університетах; послідовним застосуванням стратегій глобального мислення та локальної діяльності, принципів адаптивності та самоорганізації, системності та збалансованості; поєднанням кількісного та якісного аналізу та синтезу здобутих результатів, емпіричних даних; конкретністю математичної обробки та графічного подання важливіших та кінцевих показників; тривалим масштабним експериментом та позитивними наслідками їхнього впровадження в утворення університетської системи освіти у Миколаєві.

У ході наукового пошуку здійснювався ретроспективний аналіз понад 30-річного досвіду роботи дисертанта у вищих навчальних закладах.

На захист виносяться:

1. *Концепція розвитку* університетської освіти, яка сформульована через інноваційну ідею її сталого розвитку та спирається на сукупність дев’яти взаємозумовлених базових компонентів, кожний з яких є збалансованою взаємодоповнюючою парою протилежних чинників, конфлікт і взаємодія яких саме викликають розвиток: *стратегія* (баланс між *цілепокладанням* забезпечення сталого розвитку і *стихією* природи в умовах глобалізованих ринків), *структура* (баланс

між *консервативністю* нормативних і фундаментальних дисциплін та *інноваційністю* науково-дослідних робіт), *системи* (баланс між контролем діяльності та управлінням неперервним організаційно-педагогічним розвитком системи освіти), *співробітники* (баланс між колективізмом та індивідуалізмом), *стиль управління* (баланс між типами лідерства: *координатором* та *новатором*), *кваліфікація* (баланс між педагогічною та науковою діяльністю науково-педагогічних кадрів), *спільні цінності* (баланс між економічним ростом та соціальним розвитком), *наукова діяльність* (баланс між досвідом професорсько-викладацького персоналу та завзяттям молоді), *інформація* як основний ресурс розвитку (баланс між зусиллями по її здобуттю та використанню).

2. Система моделей розвитку університетської освіти, які у концептуальній формі відображають сутність соціально-педагогічного явища, що полягає у циклічному спіральному характері розвитку, коли освітній заклад послідовно проходить стадії, які відповідають чотирьом моделям:

- *Гнучка* модель розвитку, що втілює принцип адаптації та стратегію кормчого, поєднання цілепокладання з опором на сили стихії для досягнення мети, а не протистояння їм.

- *Консервативна* модель розвитку, або модель, де підтримується незмінність традицій, застосовується принцип гомеостазису та стратегія мінімізації дисипації ресурсів на взаємодію з оточуючим середовищем.

- *Експансивна* модель розвитку, або модель розширення, що втілює принцип метаболізму зі стратегією використання ймовірних точок біфуркації, непередбачуваної зміни траєкторії власного руху.

- *Синергетична* модель розвитку, яка спирається на принцип взаємодоповнення з опором на стратегію інноваційної співучасті усіх зацікавлених сторін.

3. Система гранично-критичних показників для вимірювання рівня і характеру розвитку університетської освіти з визначеним критерієм межі сталості: *співвідношення доходів* науково-педагогічного персоналу та усіх інших працівників; *частка фінансування* розвитку досліджень; *співвідношення* мінімальної і середньої

заробітної плати; *рівень невдоволення* випускників університету роботою, у тому числі не за фахом; *сумарний відсоток* шлюбів з числа студентів університету протягом терміну навчання; *умовний коефіцієнт депопуляції* (відношення числа студентів, що перервали навчання, до числа студентів, поновлених на навчання); *частка осіб, старших 65 років*, у загальній чисельності працівників університету; *рівень невдоволення* студентів університету умовами та недостатності мотивації до успішного навчання; *частка осіб*, що пройшли вступне тестування та не вступили до університету, у загальній чисельності першокурсників за держзамовленням; *частка студентів*, що перемогли у міжнародних конкурсах, здобули гранти на навчання чи стажування.

4. *Багаторівнева організаційно-педагогічна модель* сталого розвитку інноваційної університетської системи неперервної випереджаючої освіти, у підґрунтя якої покладені три найголовніші концептуальні положення: дієве визнання зверхності *права на розвиток* як окремих особистостей, так і колективів вчених і освітян та університетської системи в цілому; *принцип сталого розвитку* системи, коли кожен її компонент, ефективно використовуючи право на власний розвиток, в той же час не порушує право на розвиток інших; *свобода вибору та діяльності* кожного з компонентів університетської системи освіти в межах, які визначають перші два положення, тобто право на розвиток та принцип сталого розвитку.

5. *Сукупність положень*, які визначають специфіку управління сталим розвитком університетської освіти: *фундаментальні протиріччя* системи освіти, які є рушійною силою її розвитку; *засоби об'єктивного вимірювання* розвитку та рівня досягнутого стану; *напрями діяльності*, що спрямовані на індивідуальні особливості та розвиток природного творчого потенціалу кожного.

6. *Цілісна система* соціально-педагогічних та методичних положень, принципів, індексів, моделей оцінки якості та критеріїв, що утворюють комплекс методик вимірювання розвитку університетської освіти відповідно до стратегії сталого розвитку, включаючи методики: рейтингової оцінки пріоритетів в управлінні змінами, що ґрунтується на методології інструментальної оцінки корпоративної культури; оцінки розвитку, що базується на методології виміру індексу людського

розвитку; оцінки раціональності управління університетською освітою як балансу між власними зусиллями університету та зовнішнім забезпеченням, в тому числі державним; оцінки якості, що ґрунтується на моделі самооцінки якості за європейською системою акредитації, яка адаптована до різних етапів розвитку у перехідних умовах соціально-економічних перетворень в Україні.

7. Ключове положення про те, що домінуючий погляд на розвиток університетської освіти з позиції її ефективності доповнюється раціональністю вибору між альтернативами та утверджується доцільністю стратегії, заснованої на принципах сталого розвитку, які набули глобального значення у документах і діяльності світових організацій, таких як Міністерство освіти і науки України, ООН, ЮНЕСКО, МВФ, ЄС. На відміну від стратегії ефективності, стратегія сталого розвитку спрямована, по-перше, на майбутні покоління, оскільки передбачає свободу розвитку сучасного покоління, але не за рахунок наступних поколінь, а по-друге – на свободу вибору. Поширення цих принципів на університетську систему освіти дозволить зменшити кризу розвитку і пов'язані із цим соціальні напруження у майбутньому, сприяти піднесенню громадської ролі освіти у суспільстві, збалансувати економічне зростання із соціальним розвитком, забезпечивши сталий розвиток та гармонізацію всього суспільства.

Апробація результатів дослідження. Основні концептуальні позиції і положення, теоретичні і методологічні, наукові і практичні результати проведеного дослідження були оприлюднені, представлені та доповідалися на науково-методичних і науково-практичних конференціях різного рівня: міжнародних (Харків, 2000 р.; Алушта, 2001-2003 рр.; Дніпропетровськ, 2001 р.; Київ, 2001 р.; Миколаїв, 1999 р., 2002-2004 рр.; Острог, 2005 р.); Всеукраїнських (Нова Каховка, 2000 р.; Київ, 2001 р.; Миколаїв, 1999 р., 2002-2003 рр.); міжвузівських, міжрегіональних і щорічних наукових конференціях, семінарах, читаннях (Миколаїв, 1997-2005 рр.).

Автор брав участь в організації чотирьох міжнародних конференцій з проблеми дослідження.

Результати дослідження висвітлені в наукових публікаціях автора (52), а також використані та апробовані під час створення дидактичних засобів навчання, в

процесі читання лекцій, проведення практичних робіт з дисциплін “Моделювання систем”, “Основи наукових досліджень”, керівництва курсовими і дипломними проектами та роботами студентів.

Кандидатська дисертація на тему “Розробка методу та ефективних алгоритмів для дослідження систем збудження синхронних машин, які містять вентиляльні перетворювачі” захищена у 1977 році в Інституті електродинаміки АН УРСР, м. Київ. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської дисертації не використано.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковано в 52 наукових та науково-методичних працях, а саме: одноосібна монографія (2005 р., 28,5 умовн. друк. аркушів, тираж 300 прим.), монографія (2001 р., 29 (1,4) умовн. друк. арк., 300 прим.), три одноосібних навчальних посібники (2001 р., 16,75 умовн. друк. арк., 300 прим.; 2004 р., 12 умовн. друк. арк., 300 прим.; 2004 р., 14,25 умовн. друк. арк., 300 прим.), навчально-методична брошура (2004 р., 4 умовн. друк. арк.), 25 одноосібних статей у провідних наукових фахових і науково-методичних фахових журналах та збірниках наукових праць, що включені до Переліку ВАК України, 5 одноосібні статті у наукових і науково-методичних журналах та збірниках наукових праць; 16 тез і статті у збірках матеріалів конференцій.

Загальний обсяг опублікованих праць за темою дисертації становить 73,53 умовних друкованих аркушів.

Результати дослідження впроваджені у практику викладання дисциплін ряду вищих навчальних закладів України різних рівнів акредитації.

Структура дисертації. Дисертація містить вступ, шість розділів, загальні висновки, список використаних джерел та додатки, що представлені окремим томом.

У вступі визначено та обґрунтовано актуальність та значущість наукової проблеми, об’єкт, предмет, мета, концепція, гіпотеза, задачі, методологія та методи дослідження, наукова новизна, теоретичне та практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі “Розвиток університетської освіти як соціально-економічна і педагогічна проблема” проведено огляд наукової літератури, що характеризує проблеми, які притаманні університетській освіті сучасної України. Окреслені основні етапи зміни наукової думки за визначеною фундаментальною проблемою –

розвиток університетської освіти для адекватного задоволення потреб особистостей, постіндустріального суспільства XXI століття у високоякісній освіті. За результатами критичного висвітлення здобутків вчених у попередніх наукових роботах, окреслена сфера питань, що залишилися невирішеними, та визначено місце дослідження у розв'язанні означеної проблеми.

У другому розділі “Теоретико-методологічні засади дослідження розвитку університетської освіти” проаналізовано можливості моделювання педагогічних процесів, розкрито концептуальні моделі оцінки якості та критерії розвитку, сутність методології моделювання процесу розвитку університетської системи освіти в органічній єдності з моделюванням самої університетської системи освіти як процесу з об'єктом. Оскільки метою моделювання, а тим самим і призначенням моделей, є розвиток університетської системи освіти через науково обґрунтований вибір шляхів самооновлення, самоорганізації відповідно до визначених етапів її життєдіяльності, то моделювання розвитку є процесом оцінки об'єкта за його моделлю на встановленому інтервалі спостереження.

Тобто результати моделювання університетської системи освіти, спостереження моделі об'єкта на встановленому інтервалі наукового дослідження через їхнє узагальнення і є результатами моделювання змін в об'єкті, що за визначеними параметрами і критеріями характеризують його розвиток. Результатом є сформульована концепція моделювання розвитку та системи університетської освіти.

У третьому розділі “Світові та вітчизняні моделі університетської освіти” за обраною методологією моделювання університетської освіти проведено науковий аналіз концептуальних моделей університетської системи освіти: світових, національних, регіональних та інноваційного змісту. При цьому основна увага педагогічного аналізу приділена відмінності організаційно-педагогічної структури університетів, що є характерною ознакою тієї історичної епохи, якій і відповідала своя “ідея університету” [82; 92; 152; 167; 351; 635] як концептуальна модель найвищого рівня університетської системи освіти. Сутність інноваційного змісту університетської системи освіти у контексті педагогічного аналізу якраз і полягає саме в інноваційній “ідеї університету” та принципах її досягнення.

У четвертому розділі “Концептуальні підходи до створення моделі сталого розвитку університетської освіти” за обраною методологією моделювання проведено науковий аналіз моделей розвитку університетської системи освіти, предмета дослідження; проаналізовано результати інформатизації навчального процесу як передумови розвитку університету; розкрито концепцію і модель сталого розвитку університетської освіти. При цьому основна увага теоретико-методологічного аналізу приділена сутності інноваційного змісту предмета дослідження, що є характерною ознакою певного принципу розвитку соціально-педагогічної системи, який адекватний стратегії розвитку суспільства, цивілізації. Підкреслимо, що сутність інноваційного змісту розвитку університетської системи освіти у контексті теоретико-методологічного аналізу якраз і полягає у принципах цього процесу змін.

У п'ятому розділі “Організаційно-методичні умови сталого розвитку університетської освіти” проаналізовано результати застосування інноваційних технологій у практиці проектування навчального процесу; розкрито специфіку управління змінами; проаналізовано результати вивчення умов піднесення духовності професіонала, виховання нового рівня світогляду вільної людини у контексті сталого розвитку особистості, ключового елемента у ланцюзі сталого розвитку суспільства.

У шостому розділі “Організація, проведення та результати дослідно-експериментальної роботи” обґрунтовано модель та розроблено методику оцінки розвитку університетської освіти, що ґрунтується на методології виміру індексу людського розвитку Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй; методику оцінки раціональності управління університетською освітою; методика рейтингової оцінки пріоритетів в управлінні змінами університетської системи освіти. В цілому висвітлено методи експериментальної роботи та аналіз результатів формуючого експерименту по створенню умов для сталого розвитку інноваційної університетської освіти у Причорноморському регіоні.

У загальних висновках узагальнені результати дослідження, викладені основні висновки, що підтверджують гіпотезу й положення, що виносяться на захист.

У додатках наведено матеріали, що ілюструють хід та результати дослідження.